

TÜRKİYE EKONOMİSİ

Türkiyede Millî gelir hesabı münasebetiyle zuhur eden teorik ve pratik meseleler [*]

Doç. Dr. Osman Okyar

I

İkinci Dünya Harbinden bu yana millî gelirin hesaplanması ehemmiyet kazanmış olup, bu hesapların yapıldığı memleketlerin adedi tedricen artmıştır. Bugün dünyada bu hesapların şu veya bu şekilde yapılmadığı pek az memleketin mevcut olduğunu zannediyorum. Rodesya veya Niasaland gibi iktisaden en geri ve Batı medeniyetinden en uzak olan memleketlerin dahi millî gelir rakamları vardır. Millî gelirin ifade ettiği mâna tam olarak bilinsin veya bilinmesin, iktisadî veya içtimaî gayeler için bu hesaplardan herhangi bir surette faydalanılsın veya faydalanılmasın, hemen bütün memleketlerin efkârı umumiyesi millî gelirin kıymetini ve seneden seneye gösterdiği tahavvülâtı bilmek istemektedir.

Millî gelir mefhumu etrafında yavaş yavaş hasıl olan bir efsaneden bahsetmek mümkündür. Bugün milyonlarca insanın ümid ve hayalleri, iktisadî kudreti ve milletin iktisadî potansiyelini temsil eden «millî gelire» bağlamıştır.

Millî gelir mefhumunun menşei modern kapitalist sisteminin mucidi olan İngilteredir. Modern sanayi ilk adımlarını orada atmış, Adam Smith'in meşhur «iş bölümü» nün tatbikatı en fazla muvafakiyetle orada gelişmiş, ve nihayet kapitalist zihniyet, rasyonel hareket etmek mefhumu bütün İngiliz milletine şamil olmak üzere en geniş bir şekilde orada yayılmıştır. Millî gelir mefhumu böyle bir zihniyetin ve böyle bir iktisadî bünyenin neticesidir. İleri ve

[*] Mayıs 1955 Belgrad Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde verilen bir konferansın metnidir.

aşağı yukarı müstakar bir iş bölümü neticesinde iktisadî bünyenin muhtelif belirli sektörlere ayrılması, gelir akımlarının mal gelirleri ve say gelirleri olarak tefriki, ve bilhassa carî akımlar ile sermaye akımlarının birbirinden ayrılması millî gelir mefhumunun esaslarını teşkil eder.

Bu belli başlı farklar evvelâ İngilterede gelişen ve bilâhare garbin sanayileşmiş memleketlerine yayılan iktisadî teşkilât ve kapitalist zihniyetin mahsulüdür. O memleketlerde millî gelir iktisadî sektörlerin hasıllarını (ilâve edilen kıymet) mecmuunu aşağı yukarı doğru olarak gösterdiği gibi; sermaye, teşebbüs, toprak ve emek gelirlerinin de yekûnunu tesbit etmektedir. Aynı zamanda carî harcama ile safî ve gayri safî yatırım harcamalarının toplamını da göstermektedir. Bu ölçüler her sektörün mecmu net hasıladaki hissesinde vuku bulacak değişiklikleri doğru olarak gösterecek, başka bir ifade ile, memleketin iktisadî bünyesinde hasıl olacak tebeddülâtı aksettireceklerdir. Bunlar aynı zamanda gayrî safî millî hasılda istihlâk, safî yatırım ve sermayeyi idame ettirme masraflarının hissesini göstereceklerdir. Öyle ki, bu ölçüler iktisadî faaliyetin kısmî veya küllî neticeleri hakkında umumî bir hüküm verebilmek için çok kıymetli hatta gayri kabili içtinap aletler olacaklar ve iktisadî politikaya rehber olacak şekilde istikbâl hakkında tahminlerde bulunmaya yarayacaklardır.

II

Millî gelir mefhumları sanayileşmiş memleketlerde tekemmül ettirildikleri şekilde iktisaden az gelişmiş denilen memleketlere tatbik edildikleri takdirde hasıl olacak neticeler üzerinde durmak lâzımdır. Az gelişmiş memleketlerin ne iktisadî bünyeleri ne de ahalisinin davranışı ve iktisadî zihniyeti diğerlerinkine benzemektedir. Aynı kimsenin hem ziraat, hem sanayi, hem de inşaat sektörüne kolaylıkla dahil olabileceği bir memlekette iktisadî sektörlerin tahlilinden ne beklenebilir? Bu misali verirken senenin muayyen zamanlarında inşaat ameleliği yapan, sonra köydeki evinde halı veya kumaş dokuyan, ve nihayet tarlasında rençberlik yapan Türk köylüsünü düşünüyorum. Onu ziraat, sanayi veya inşaat sektörlerinden hangisine dahil edebiliriz? Emeginin mahsulünün tamamını inşaat, ziraat veya sanayiinin safî hasılasına mı ilâve edebiliriz? Yoksa emeginin hasılasını sene zarfında çalıştığı muhtelif işlere göre

tefrik etmeye mi çalışalım? Bütün bu hal çarelerinin de mümkün olduğunu kabul etmek lâzımdır. Herşey hesapları yaparken kullanılacak olan usule ve onları elde etmek için elimizde mevcut olan kaynaklara bağlıdır.

Millî iktisadî sektörlere ayırırken karşılaştığımız başlıca meselelerden biri de her sektörde faal nüfus başına düşen vasatî produktivitenin hesaplanmasıdır. Sektör başına düşen safî hasılanın hesaplanmasında tereddütler olduğundan ve faal nüfusun sabit ve sahih olarak sektörlere tefrik edilmesinde müşküllerle karşılaşıldığından muhtelif iktisadî sektörlerde elde edilen neticelerdeki değişimleri takip etmek için pek lüzumlu olan sektör başına faal nüfusun vasatî produktivite hesapları çok şüpheli ve zayıf temellere isnad etmektedir. Ancak bu müşküller sadece elimizdeki istatistiklerin kifayetsizliğinden değil, aynı zamanda iktisadî bünyemizin sanayileşmiş memleketlerindeki nazaran daha seyyal ve daha müphem olmasından ileri gelmektedir.

Türkiyede millî gelir mefhumunun tatbikatı münasebetiyle karşılaşılan müşkülâta dair bir başka misal olarak iktisadî ile iktisadî olmıyan faaliyetleri ayırmadaki güçlüğü mevzuubahs etmek isterim. Garp memleketlerinde bu tefriki yapmak için şu kıstas kabul edilmiştir : faaliyetin tabîî gayesi mal veya hizmet piyasasında kazanç gayesiyle satılmak ise o faaliyet iktisadîdir. Şayet, bazen bu faaliyetlerden bir kısmı piyasaya intikal ettirilmeyip müstahsil tarafından yerinde istihlâk edilirse piyasaya arz edilen emsal faaliyetlerin fiyatlarına göre değerlendirilip millî gelire ithal edilir. Sanayileşmiş memleketlerden piyasaya intikal ettirilmeyen faaliyetler (ziraf mahsullerin yerinde istihlâki) mecmuu faaliyetlerin ufak bir nisbetini teşkil ettiklerinden bu ameliyeyi yapmak nisbeten kolaysa da iktisaden az gelişmiş bir memleket mevzuubahs olduğu zaman iktisadî ile iktisadî olmıyan faaliyetleri tefrik etmek büyük bir müşkülât arzeder. Zira istihsalinin mühim bir kısmı piyasaya sürülmeyip mahallinde istihlâk edilen iktisadî faaliyetler iktisaden az gelişmiş memleketlerde çoktur. Türkiye için tipik bir misal olarak ekmeği istihsalinini ele alabiliriz. Tabiatıyla büyük şehirlerde ve büyükçe kasabalarda ekmeği ekmeçiler istihsal etmektedir, fakat köylerde ekmeği istihsalinin büyük bir kısmı müstehlikler yani köylüler tarafından yapılmaktadır ki, bu suretle ekmeği istihsalinin büyük bir kısmı piyasaya aksetmemiş olmaktadır. Halbuki iş bölümünün çok ileri olduğu memleketlerde iktisadî faaliyetin tarifinde «piyasada satılmak» esas kıstası teşkil etmektedir. Böylece iktisaden az ge-

lişmiş bir memlekette çalışan istatistikçi ve iktisatçılar iki yoldan birini seçmek mecburiyetindedirler: a) garp memleketlerinin kabul ettikleri iktisadî faaliyet mefhumunu olduğu gibi tatbik ederek onların millî gelirlerine ithal edilen pek çok iktisadî faaliyeti millî gelire dahil etmek; b) mevzubahis kıstası serbestçe tefsir edip, mecmuu istihsalinin ancak ufak bir nisbeti piyasaya intikal eden iktisadî faaliyetleri millî gelire ithal etmek. Türkiyede ikinci hal çaresi tercih edilmiş bulunmakta ise de bu şıkkın indî unsurları ihtiva ettiğini de kabul etmek lâzımdır. Zira köylü ailelerde asıl manasında iktisadî faaliyet ile, aile efradı tarafından icra edilen ve millî gelirin mer'î olan nazarı esaslarına göre ona dahil edilmemesi icab eden ev işlerini birbirinden ayırmak son derece müşküldür. İndî oluş bazı faaliyetleri millî gelire ithal edip diğerlerini hariç tutmaktan ileri geldiği gibi millî gelire dahil edilen iktisadî faaliyetlerin değerlendirilmesi esnasında ortaya çıkan fiyat takdiri güçlüklerinden de hasıl olmaktadır.

Şimdi iktisaden az gelişmiş memleketlerde sık sık müşahade edilen bir iktisadî davranışın neticesi olarak meydana çıkan başka mühim bir zorluğa gelelim. Bu güçlüğü sermayenin amortismanı ve idamesi meselesi teşkil eder.

Saffi millî gelir her sektörün umumî hasılaya ilâve ettiği safi kıymetlerin yekûnunu, başka bir ifade ile, her sektörde mevcut sermayeyi olduğu gibi muhafaza etmek için lüzumlu olan meblâğları indirdikten sonra kalacak kıymetlerin yekûnunu gösterir. Buna mukabil, gayri safi millî gelir yukarıda zikredilen amortismanları ihtiva eder. Bu takdirde her iktisadî sektöre yatırılmış sermayenin kıymetini olduğu gibi muhafaza etmek için tahakkuk etmesi icap eden amortismanların nazarı yekûnunu hesaplamak lâzımdır. Türkiyede mer'î gelir vergisi sistemi vergi matrahından indirilebilecek olan ve sektöre göre değişen bazı amorsitman nisbetleri kabul etmiştir. Vergi için tesbit edilen bu nisbetleri nazarı bakımdan mu-teber olan amortisman nisbetleri olarak kabul etmek mümkündür. Maamafih, ticaret ve sanayi sektörlerinin mühim bir kısmının gelir vergisine tâbi olmadığını ve ziraat sektörünün bu vergiden tamamen muaf tutulduğunu nazarı itibara almak lâzımdır. Bu suretle gelir vergisine tâbi olmıyan sektörlerde olduğu gibi kısmen tâbi olanlarda da amortisman hesapları için hemen tamamile indî olan tahmin ve hesaplara müracaat etmek mecburiyetinde kalıyoruz. Diğer taraftan Türkiye millî gelir hesaplarında İktisadî Devlet Teşekkülleri gibi bazı teşebbüslerin sâfi hasılası bu teşebbüslerin göster-

dikleri kâr ve zarar hesaplarına göre tesbit edilmektedir. Bu teşebbüsler tarafından ayrılan amortisman karşılıkları çok defa gelir vergisinin resmî amortisman nisbetlerine göre hesaplanan yekûnların dúnundadır. Muhtemelen pek çok sayıda hususî teşebbüs de aşınan sermayeyi ikame etmek için ayrılması icab eden amortismanı tahakkuk ettirmemektedir.

Binaenaleyh, bu gibi teşebbüsler için resmî nisbetlere uygun nazarı amortisman nisbetleri hesap etmek mecburiyetinde kaldık. Netice olarak şunu söyleyebiliriz ki, vardığımız nazarı amortisman rakamları geniş mikyasta indî olup, mevzuu bahis devrede fiilen tahakkuk eden amortisman nisbetlerinden muhtemelen pek farklıdır. İktisadî bir mefhumun nazarı ve fiilî kıymeti arasındaki fark büyük olursa, nazarı kıymetin bilinmesi bazı bakımlardan faydalı olmakla beraber hakikî hadise hakkında hiç bir şey öğretmez. Millî istihsalin, millî sermayenin kıymetine hâle getirmeksizin yatırıma veya istihlâke tahsis edilebilecek kısmını gösteren safî millî hasıla rakamları, nazarı ve indî tahminler neticesinde elde edilen yekûnlar tenzil edilerek bulunur. Bu gibi ölçüler millî iktisadın tahlili için kullanılabilir mi? Türkiye gibi iktisaden geri kalmış memleketlerde iktisat sùjelerinin çoğunun (esnaf, köylü ve tüccar gibi) tam olarak gelir, kâr ve sermaye arasında icap eden tefriki yapamadığını ve bu suretle istihlâk, mevcut sermayeyi ikame ve yeni yatırım akımları gibi akımlar arasında her hangi bir fonksiyonel münasebet tesis etmenin çok güçleştiğini nazarı itibara almak lâzımdır.

III

Türkiyenin millî gelirini hesap ederken karşılaştığımız nazarı güçlükleri izah etmeye çalıştım. Elde edilen rakamları tefsir ederken yukarıda mevzuubahs olunan hususları ve sanayileşmiş memleketlere has bünye ve zihniyete uygun nazarı bir mefhumu onlardan çok farklı iktisadî bünye ve zihniyetlere tatbik etmekten hasıl olacak diğer meselelerin mevcudiyetini nazarı itibara almak lâzımdır. Binaenaleyh, elde edilen neticelerle gelişmiş bir memleketin neticelerini mukayese etmek tehlikeli olacaktır.

Tahlil etmeğe çalıştığımız mülâhazalar ve mevzuubahs ettiğimiz güçlükler iktisaden az gelişmiş memleketlerde millî gelir hesaplarını lüzumsuz veya ehemmiyetsiz hale getirecek mahiyette midir? Elde ettiğimiz rakamlar bazen indî oldukları ve memleketin iktisadî

bünyesinin gerçeklerini doğru olarak aksettirmedikleri için millî muhasebe tesis etmek uğruna sarfettiğimiz gayretleri terk mi edelim?

İktisadî gelişme yolunda olan bir memleket için böyle bir hareket tarzının imkânsız olduğuna inanıyorum. İktisadî gelişme uğruna sarfedilen gayretlerin neticelerini umumî bir şekilde takip etmek üzere, tamamiyle maksada uygun olmasalar bile, bazı ölçülere ihtiyacımız vardır. Bizce, iktisadî gelişme piyasa iktisadî ile kapalı bir mübadele iktisadının yan yana bulunduğu muhtelit şekilden piyasa iktisadının hakim olduğu bir ekonomiye tedricî bir geçiş olarak tezahür eden daha mütebariz bir iş bölümü ve daha geniş bir ihtisaslaşmayı ifade eder.

İktisadî gelişme, her şeyden evvel, iktisat sùjeleri arasında daha rasyonel ve daha hesabî bir iktisadî davranışın yayılmasına bağlıdır. Mademki Türkiyede gelişme rejimi olarak piyasa mekanizması ile hususî teşebbüsün ehemmiyetli bir rol oynadığı muhtelit bir iktisat sistemini seçtik, öyle ise iktisat sùjelerinin kaideye intibak edip bu iktisadî rejime uyan zihniyeti benimsemeleri lâzımdır. İktisadî gelişme tahakkuk ettiği nisbette sanayileşmiş garp memleketlerinin millî gelir mefhumlarına temel teşkil eden iktisadî bünye ve psikolojik davranışa doğru bir değişme olacaktır.

Binaenaleyh, iktisadî kalkınma gayretlerinin neticelerini ölçecek bazı umumî ölçülere ihtiyacımız olacaktır. Ne kadar indî ve hatalı olurlarsa olsunlar, bu ölçüler mevcut olmadığı takdirde mecmu millî gelirdeki fert başına millî gelirdeki ve nihayet her sektörde hasıl olan istihsaldeki tahavvülleri takip etmemiz hiç bir surette mümkün olmaz. Hesapların nazarı esasları seneden seneye değiştirilmezse muhtelif yıllara ait müşirlerin oldukça kat'iyetle mukayesesi mümkündür. Bu müşirleri mevzubahs etmeme sebep, Ankarada Millî Gelir Etüd Grubu tesis edildiği vakit ilk olarak ölçmeye çalıştığımız müşirlerin bunlar olmasından dolayıdır. Halihazırda işaretilen sahalara ait rakamlarımız vardır. İlerde izah edeceğim gibi, her şeyden evvel, elimizde olan istatistiklerin zenginleştiği ve mevzuu hakkındaki nazarı bilgilerimizin arttığı nisbette hesaplarımızı tashih etmeğe çalışacağız.

IV

Bu nazarı mülâhazalardan sonra millî gelir hesaplarını yaparken karşılaştığımız bazı tatbikî müşkülâtın da bahsetmek ve ça-

lısmalarımız esnasında elde ettiğimiz neticeleri kısaca belirtmek istiyorum. 1951, 1952 ve 1953 seneleri için mevcut olan neticeler 1938 ve 1948, 1949, 1950 seneleri için elimizde olan rakamlarla kabili mukayese değildir, zira birinci seri ikincisinden biraz farklı nazarı esaslara isnad etmektedir.

1938 ilâ 1948 ve 1950 yıllarını ihtiva eden ikinci seriyi tetkik edelim. Harp esnasındaki sür'atli fiyat artışları carî fiyatlara göre yapılacak mukayeseleri kıymetsiz kılacağından, bu üç sene arasındaki mukayeseyi sabit fiyatlara göre yapmak icab eder. Mukayeseye esas olarak alınan bu üç seneden birincisi, 1934 de hükümet tarafından tatbik mevkiine konan birinci sanayileşme plânının meyvalarını vermeye başladığı sene; ikincisi, harpten sonra normal şartların avdet ettiği ve Türkiyeye yapılan Marshall yardımının başladığı sene; nihayet üçüncüsü de Marshall Plânı dahilinde yapılan yatırımların semere vermeğe başladığı senedir. Millî gelir kıymetine büyük ölçüde tesir eden hasad, nazarı itibara alınan bu üç sene zarfında farklı tabiat şartlarının etkisi altında kalmamıştır.

Aşağıdaki tablo elde edilen neticeleri göstermektedir :

(1948 Fiyatlarına Göre)

	1938	1948	1950
Millî Gelir (Milyon T. L.)	6587	7951	8420
Fert Başına Millî Gelir (T.L.)	381	389	394

Bu tablodan açıkça görüleceği vechüde, 1938-1950 arasındaki devrede hakikî millî gelir çok hafif bir nisbette artmıştır. 1938-1948 arasında % 20 bir mecmu artış ile % 2 bir senelik artış müşahede ediyoruz. Ancak fert başına gelir artışı pek cüz'î olup, bütün devre için % 2 den ibarettir. 1948 ile 1950 arasında vasatî senelik artış nisbeti % 2 nin üstüne çıkarak fert başına reel gelirin biraz daha sür'atle arttığını göstermektedir. Mamafih, bu devre bütünü itibariyle bir duraklama devresi olarak gözükmektedir. 1938 ile 1950 seneleri arasında muhtelif iktisadî sektörlerin millî gelirdeki hislerine bakacak olursak, ziraat sektöründe nisbî bir gelişme (% 40 dan % 54 e), sanayi sektöründe hafif bir gerileme (% 15,5 den % 13,5 e), ve ticaret hariç üçüncü sektörde çok hafif gerilemeler müşahede edilmektedir. Bu rakamlardan bünyevî bir değişme olup olmadığı hususunda bir tefsirde bulunulabilir mi? Mutaların müphemiyeti nazarı itibara ahnırsa bu husus hayli şüphelidir.

Şimdi elimizde olan 1951 ilâ 1953 senelerine ait carî fiyatlarla ifade edilmiş olan ikinci seri tahminlere gelelim. Mevzuubahis iki sene arasında fiyatlar umumî seviyesi pek ehemmiyetsiz bir artış gösterdiğine göre carî fiyatlarla ifade edilen değişmelerin, aşağı yukarı, reel tahavvülleri aksettirdiğini söyleyebiliriz. Carî fiyatlarla millî gelir 1951 de 10.387 milyon T.L. iken 1953 te 13.913 milyona yükselmiştir. Bu devre esnasında mecmu artış % 34 olup, senelik vasatî artış nisbeti % 17 dir. Bu rakamlar son seneler zarfında millî gelir artış nisbetinin ne kadar hızlandığını açıkça göstermektedir. Mecmu gelirin artış nisbeti nüfus artış nisbetini aştığı için fert başına düşen millî gelirin de bir hayli arttığı neticesine varabiliriz.

Bundan maada, şayet muhtelif sektörlerin millî gelirdeki hisseleri takip edilirse, hissedilir bünye değişmelerinin vukuu bulunduğu veya böyle değişmeler vukuu bulduysa, bunların rakamlara aksetmediği neticesine varabiliriz. Mevzuubahis tarihler arasında ziraatin millî gelire ilâve ettiği kıymetlerde mühim mutlak artışlar vukuu bulmuştur, fakat diğer sektörlerde ilâve edilen kıymetlerde de artışlar vuku bulduğundan, sektörlerle isabet eden hisseler bakımından mühim değişmeler olmamıştır.

Millî Gelir Etüd Grubu tarafından elde edilen neticeleri kısaca gözden geçirdikten sonra, millî gelir hesabında, pratik bakımdan zuhur eden bazı müşküllere hülâsaten temas edelim.

Bu müşkülleri iki gruba ayırabiliriz. Çalışmaları idare eden ve fiilî hesapları yapan iktisatçı ve istatistikçi personelin kemmî ve keyfî kifayetsizliği ile istatistikî malûmatın ve hesaplar için lâzım gelen diğer bilgilerin kifayetsizliğinden ileri gelen müşkülllerimiz olmuştur.

Şunu kabul etmek lâzımdır ki, Türkiyede millî muhasebe sahasının henüz başlangıcında bulunuyoruz. Millî muhasebe mefhumlarının istinad ettiği esaslar hakkında teorik bilgisi olan az kimsedir. Bundan maada, mevzu hakkında teorik bilgi veya tecrübe sahibi birkaç iktisatçı veya istatistikçinin başlıca meşgaleleri, millî gelir hesabının haricindedir. Binaenaleyh, millî gelir tetkiklerine ayırabilecekleri zaman ve çalışma mahduttur. Meselâ, Etüd Grubu Müdürü aynı zamanda İstatistik Umum Müdürlüğü vazifesini ifa etmektedir. Grubun diğer bir âzası, Devlet İktisadî Teşekküllerinin birinde Teftiş Heyeti Reisidir. Bu satırların muharririnin başlıca vazifesi İstanbul İktisat Fakültesi Öğretim Üyelidir. Bu durum ve hepimizin mevzuuda yeni olmamız keyfiyeti, çalışmaların teo-

rik seviyesinin biraz düşük olmasına sebebiyet vermektedir. Grubun tahminlerinde oldukça sık yapılan değişmelerin sebeplerinden biri de budur. Grubun teorik bilgileri arttıkça hesaplarda bazı değişmeler yapmak zarureti hasıl olmaktadır.

Lüzumlu istatistikî bilgilerin eksikliği, karşılaştığımız müşkül-lerin ikinci kategorisini teşkil eder. 1950 ye kadar, beş yılda bir yapılan nüfus sayımlarının, ziraî mahsule dair yıllık tahminlerin ve Devlet endüstrisine ait malûmatın haricinde, istihsal isgücü ve başlıca sektörlerde istihsal masrafları hakkında esas bilgimiz mevcut değildi. 1950 yılında, umumî nüfus, ziraat, sanayi ve ticaret sayımları yapıldı. Bu sayımların tasnifi ilerledikçe, Millî Gelir Grubunun istifadesi için mühim malûmat toplanmaktadır. 1951 den beri Gelir Vergisi istatistikleri de kıymetli bilgiler vermektedir. Bu suretle, son senelerde Grubun istifade edebileceği materyel çok çoğalmış bulunmaktadır. Bu husus, millî gelir neticelerini ara sıra tashihini icab ettirmektedir. Sık sık tashih yapmak şayanı teessüf olmakla beraber, bu durum, çalışmalarımızın halihazır safhasında kaçınılmaz bir zarurettir.